

ધોરણ : 6

સામાજિક વિજ્ઞાન

પાઠ : 3

પ્રાચીન નગરો અને ગુંઘો
સવ-અધ્યયનપોથી સોલ્યુશન

(પ્રથમ સત્ર)

અધ્યાત્મન નોંધણી : SS 6.10 ભારતના નક્શામાં મહાત્મા એટિલાસ્પિક સ્થળો અને અન્ય સ્થળોને દર્શાવે છે.

SS 6.11 પ્રાચીન માનવ સંસ્કૃતિકોના વિરિષા લક્ષણોને ઓળખી તેના વિકાસને સમજાવે છે.

શૈક્ષણિક મુદ્દા : → હિન્દુધીય સભ્યતાનાં સ્થળો

→ નગર સ્થળા

→ આર્થિક જીવન

→ સમાજજીવન

→ ધાર્મિક જીવન

→ વિરિષા અને ભાષા

→ ગુજરાતમાં હિન્દુધીય સભ્યતાનાં સ્થળો

→ હિન્દુધીય સભ્યતાનો અંત

→ પ્રાચીન ગ્રંથો

1. નીચેના દરેક પ્રશ્નના ઉત્તર માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ શોધી, તેનો ક્રમ-અક્ષર પ્રશ્નની સામે આપેલા માં લખો :

1. નીચેનામાંથી કઈ સભ્યતા સિંધુ ખીણની સભ્યતા તરીકે ઓળખાય છે? B

2. સિંધુ ખીણ સંસ્કૃતના સૌપ્રથમ અવશેષો કયા સ્થળેથી મળી આવ્યા છે? A

(A) હડખા	(B) લોથલ
(C) રાખીગઢી	(D) ધોળાવીરા

3. નીચે પૈકીનું કયું હડપીય નગર ગુજરાતમાં આવેલું નથી?

(A) ધોળાવીરા

(B) લોથલ

(C) દેશલપર

(D) કાલીબંગાન

D

4. હડપા કઈ નદીના કિનારે આવેલું છે?

(A) ગંગા

(B) જેલમ

(C) રાવી

(D) સતલુજ

C

5. હડખીય સભ્યતાનો સમયગાળે કયો માનવામાં આવે છે?

A

(A) ઈ.પૂ. 2500 -1500

(B) ઈ.પૂ. 1500 -1000

(C) ઈ.સ. 2500

(D) ઈ.સ. 500 -1000

6. હડખીય સભ્યતાના લોકો જાહેર સુખાકારીના ખૂબ આગ્રહી હતા. એવું કયા અવશેષોને આધારે કહી શકાય.

A

(A) ભૂગર્ભ ગટર

(B) મકાન

(C) રસ્તાઓ

(D) ઘેડેલું ઘેતર

7. 'જાહેર સ્નાનાગાર' એ કયા હાઇન નગરની વિશેષતા હતી?

B

(A) હડખા

(B) મોહેં-જો-દડો

(C) લોથલ

(D) ઘોળાવીરા

8. લોથલ કઈ નદીના કિનારે આવેલું છે?

A

(A) ભોગાવો

(B) સાબરમતી

(C) મહી

(D) વાત્રક

9. ધોળાવીરા ક્રિસ્તરીય નગર રચનાનું ક્યું લક્ષણ જોવા
મળતું નથી?

D

(A) સીટાડલ - કિલ્લો

(B) નીચલું નગર

(C) ઉપલું નગર

(D) રાણીનો મહેલ

10. નીચેનામાંથી કોણો ચાર વેદમાં સમાવેશ થતો નથી?

A

(A) આયુર્વેદ

(B) ઋગ્વેદ

(C) ધર્મવેદ

(D) અથર્વવેદ

11. આમાંથી કયા લોકો સિંધુઘીણની સંસ્કૃતિના સમયમાં
હડખા શહેરમાં રહેતા ન હતા?

B

(A) કુંભાર

(B) કદિયા

(C) લુહાર

(D) વેપારીઓ

2. જોડકાં જોડો :

વિભાગ - 'અ'

1. સૌથી પ્રાચીન હડપીયન નગર

2. કાચ જિલ્લાના ખડીર બેટમાં આવેલું સ્થળ

3. ખંબાતના અખાતમાં આવેલું નગર

4. વઞ્ચપરિધાન કરેલ મૂત્રિ મળી આવી તે નગર

5. સૌથી પ્રાચીન ગ્રંથ

વિભાગ - 'બ'

(A) લોથલ

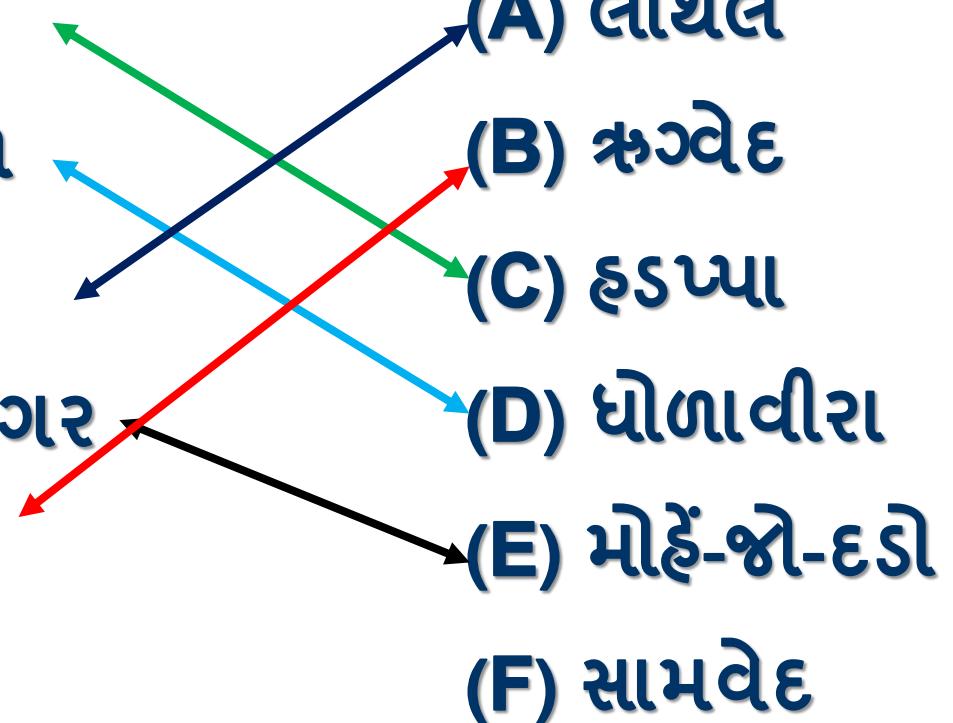
(B) ઋગ્વેદ

(C) હડપા

(D) ધોળાવીરા

(E) મોહેં-જો-દડો

(F) સામ્વેદ

2(B). નીચેના વિધાનો સાચાં છે કે ખોટાં તે જણાવો.

- હાઇય સભ્યતાને મિસર સભ્યતાની સમકાળીન ગણવામાં આવી છે. X
- સંસ્કૃતિ અને સભ્યતા બંનેનો અર્થ એક જ છે. X
- મોહેં-જો-દડો એ સિંધુ સભ્યતાનું મુખ્ય નગર હતું. X
- ‘ડોક યાડ’ (ધક્કો) એ લોથલની વિશેષતા હતી. ✓
- ઝાયાઓના સમૂહને સૂક્ત કહેવાય છે. ✓

3. ખાલી જગ્યાઓ પૂરો:

1. સિંધુ ખીણની સભ્યતા સિંધુ નદીના કિનારે વિકસી હતી.
2. હડખા અને મોહેં-જો-દડો હાલ, પાકિસ્તાન દેશમાં આવેલા છે.
3. હડખીય સભ્યતાના નગરોમાં રસ્તાઓ એકબીજાને કાટ ખૂણે કાપતા હતા.
4. અજ્ઞના લંડારો હડખા (પંજાબના મોટગોમરી) શહેરની મુખ્ય વિશેષતા હતી.

4(A) નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર એક-બે વાક્યોમાં લખો:

1. અવશેષ એટલે શું?

➤ પ્રાચીન મકાનો કે બાંધકામોનો બચી ગયેલા ભાગને અવશેષ કહે છે.

2. હડખીય સભ્યતાની સૌથી મોટી લાક્ષણિકતા કઈ હતી?

➤ હડખીય સભ્યતા અને સૌથી મોટી લાક્ષણિકતા આયોજન નગર રચના હતી.

3. હડખીય નગરોમાં પૂર્વ તરફ કોણી વસાહતો આવેલી હતી?

➤ હડખીય નગરમાં પૂર્વ તરફ સામાન્ય પ્રજાની વસાહતો આવેલી હતી.

4. હડખીયન સંસ્કૃતિના રાજમાર્ગોની વિશેષતા શું હતી ?

➤ હડપીય સંસ્કૃતિના રાજમાર્ગોનાં મુખ્ય માર્ગોની સમાંતરે શેરીઓ આવેલી હતી. રસ્તાઓ એકબીજાને કાટખૂણે કાપતા હતા. તથા જાહેર રસ્તાઓ પર રાત્રી પ્રકાશની વ્યવસ્થા પણ હતી. આ પ્રકારે અનેક વિશેષતાઓ સંસ્કૃતિના રાજમાર્ગની હતી.

5. લોથલ કયા જિલ્લામાં આવેલું છે?

➤ લોથલ અમદાવાદ જિલ્લાના ધોળકા તાલુકામાં ભોગવો નઈના કિનારે આવેલું છે.

6. કયું હડખીય નગર સમૂહ બંદર પણ હતું?

➤ લોથલ એ હડખીય સંસ્કૃતિનું સમુદ્ર બંદર હતું.

7. વેદો કેટલા છે? કયા કયા ?

➤ વેદો ચાર છે ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામ્વેદ, અથર્વવેદ.

8. શાના આધારે કહી શકાય કે કાલીબંગન એ કૃષિકાંતિ સાથે જોડાયેલું હતું?

➤ કાલીબંગન માં એડેલા એતરો અને તાંબાના અવશેષો મળી આવેલ છે, એ પુરવાર કરે છે કે, કાલીબંગન એ કૃષિ કાંતિ સાથે જોડાયેલું હતું.

9. સિંધુ ખીણ સભ્યતાનો વેપાર કઈ સમકાલીન સંસ્કૃતિ સાથે ચાલતો હતો?

➤ સિંધુ ખીણ સભ્યતાનો વેપાર મોહેંજો દારો સંસ્કૃતિ સાથે ચાલતો હતો.

10. સિંધુ ખીણની સભ્યતાનાં કયાં કયાં રમકડાં જણીતા બન્યાં છે?

➤ સિંધુ ખીણની સભ્યતા ના લોકોએ પોતાના બાળકો માટે પંખી આકારની સીસોટીઓ, ધૂઘરા, ગાડા, લખોટી, તેમજ પશુપંખી અને શ્રી-પુરુષ આકાર ના રમકડાં બનાવ્યા હતા.

(B) નીરેના સ્થળોની વિશેષતાઓ જણાવો:

1. હડખા:

- (1) નગરોની રચના એકસમાન હતી.
- (2) નગરોના કિલ્લાઓની ફરતે કોટ હતા.
- (3) મકાનોની રચનામાં મોટે ભાગે હંટો વપરાતી હતી.
- (4) મકાનો પૂર અને લેજથી બચવા ઊંચા ઓટલા ઉપર બાંધવામાં આવતાં.
- (5) રસ્તાઓ સુવિધાજનક અને એકબીજાને કાટખૂણે મળતા હતો.
- (6) સમગ્ર નગર ચોરસ અને લંબચોરસમાં વહેંચાયેલું હતું.
- (7) નગરોમાં વપરાશના તેમજ ગંદા પાણીના નિકાલ માટે ગટરયોજના હતી.
- (8) નગરોમાં જાહેર સ્નાનાગારો હતાં.
- (9) નગરમાં સભાગૃહની વ્યવસ્થા હતી.

2. મોહેં-જો-દડો

► મોહેં-જો-દડો માં એક જાહેર સ્નાનાગર મળી આવ્યું છે. આ સ્નાનાગર ના ગામની વચ્ચે સ્નાનકુંડ છે. સ્નાનકુંડ માં ઉત્તરવા માટે બે બાજુઓ પગથિયાંની વ્યવસ્થા છે. તે વસ્ત્રો બદલવા ઓરડીઓ છે. ઉત્સવ કે ધાર્મિક પ્રસંગોએ આ જાહેર સ્નાનાગર નો ઉપયોગ થતો હશે. આ ઉપરાંત મોહેંજો દડો માંથી સ્તંભ વાળા મકાનો મળી આવ્યા છે. તેને સભાગૃહની ઓળખ આપવામાં આવી છે.

3. ધોળાવીરા

➢ ધોળાવીરા કચ્છ જિલ્લામાં ભયાઉ તાલુકામાં ખડીરબેટ વિસ્તારમાં આવેલ પુરાત્ત્વીય સ્થળ છે. સામાન્ય રીતે હડપીય નગરો બે ભાગમાં વહેંચાયેલ છે. જ્યારે ધોળાવીરાનું નગર ત્રણ ભાગમાં છે.
(1) કિલો સિડાડલ (2) ઉપલું નગર (3) નીચલું નગર. ધોળાવીરા નગર ની મુખ્ય વિશેષતા વરસાદના પાણીના સંગ્રહની વ્યવસ્થા અને સ્ટેડિયમ છે.

5(A). નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર બે-ત્રણ વાક્યોમાં લખો:

1. હડખીય સભ્યતાને શાથી 'સિંધુ ઘીણની સભ્યતા' પણ કહે છે?
- કારણકે ઈ.સ 1921 માં હડખામાંથી આ સિંધુ ઘીણની સભ્યતા ના સૌપ્રથમ અવશેષો મળી આવ્યા હતા. અને આ હડખા શહેર સિંધુ નદીના કિનારે વિકાસ પામ્યો હતો. માટે હડખા સભ્યતાને સિંધુ ઘીણની સભ્યતા પણ કહે છે.

2. હડખીયન સભ્યતાના મકાનોની વિશેષતાઓ કઈ કઈ હતી?

➤ હડખીયન સંસ્કૃતિનાં નગરોનાં મકાનોની વિશેષતાઓ :

- (1) નદીના પૂરથી બચવા માટે લોકો પોતાનાં મકાનો ઊંચા ઓટલા ઉપર બાંધતા.
- (2) શ્રીમંતોનાં મકાનો બે માળનાં હતાં.
- (3) મકાનોના દરવાજા મુખ્ય રસ્તા પર પડવાને બદલે નાની શેરીઓમાં પડતા.
- (4) દરેક મકાનમાં પાણીનો કૂવો, સ્નાનગૃહ, ગંદા પાણીના નિકાલ માટે ગાઠરો, રસોડું, શૌચાલય વગેરેની આધુનિક અને સુંદર વ્યવસ્થા હતી. ખરેખર આ સંસ્કૃતિનાં નગરો નગરાયોજનની દૃષ્ટિ એ શ્રેષ્ઠ હતાં.

3. સિંધુખીણ સભ્યતાના લોકો કેવાં કેવાં આભૂષણો પહેરતા હતા?

➤ હડપીય સભ્યતાનાં શ્રી-પુરુષો બંને કંઠહાર (ગળાનો હાર), હાથમાં વીંટી અને કાંડાંમાં કાડાં પહેરતાં. શ્રીઓ મોટા ભાગે હાથમાં બંગડીઓ, કાનમાં કુંડળ, કેડમાં કંદોરો અને પગમાં ઝાંઝર જેવાં આભૂષણો પહેરતી હતી. આ આભૂષણો સોના, ચાંદી અને કિંમતી પણ્ણરોમાંથી બનાવવામાં આવતાં હતાં.

4. ગુજરાતમાં હડખીય સભ્યતાનાં ક્યાં ક્યાં સ્થળો આવેલાં છે?

➤ ગુજરાતમાંથી હડખીય સભ્યતાનાં મળી આવેલા સ્થળોમાં જામનગર જિલ્લામાં લાખાબાવળ અને આમરા, ભરૂચ જિલ્લામાં કિમનદીના કિનારે ભાગાતળાવ, કચ્છ જિલ્લામાં દેશલપર, સુરકોટડા અને ધોળાવીરા, અમદાવાદ જિલ્લામાં રંગપુર અને લોથલ તથા રાજકોટ જિલ્લામાં રોઝડી (શ્રીનાથગઢ) નો સમાવેશ થાય છે.

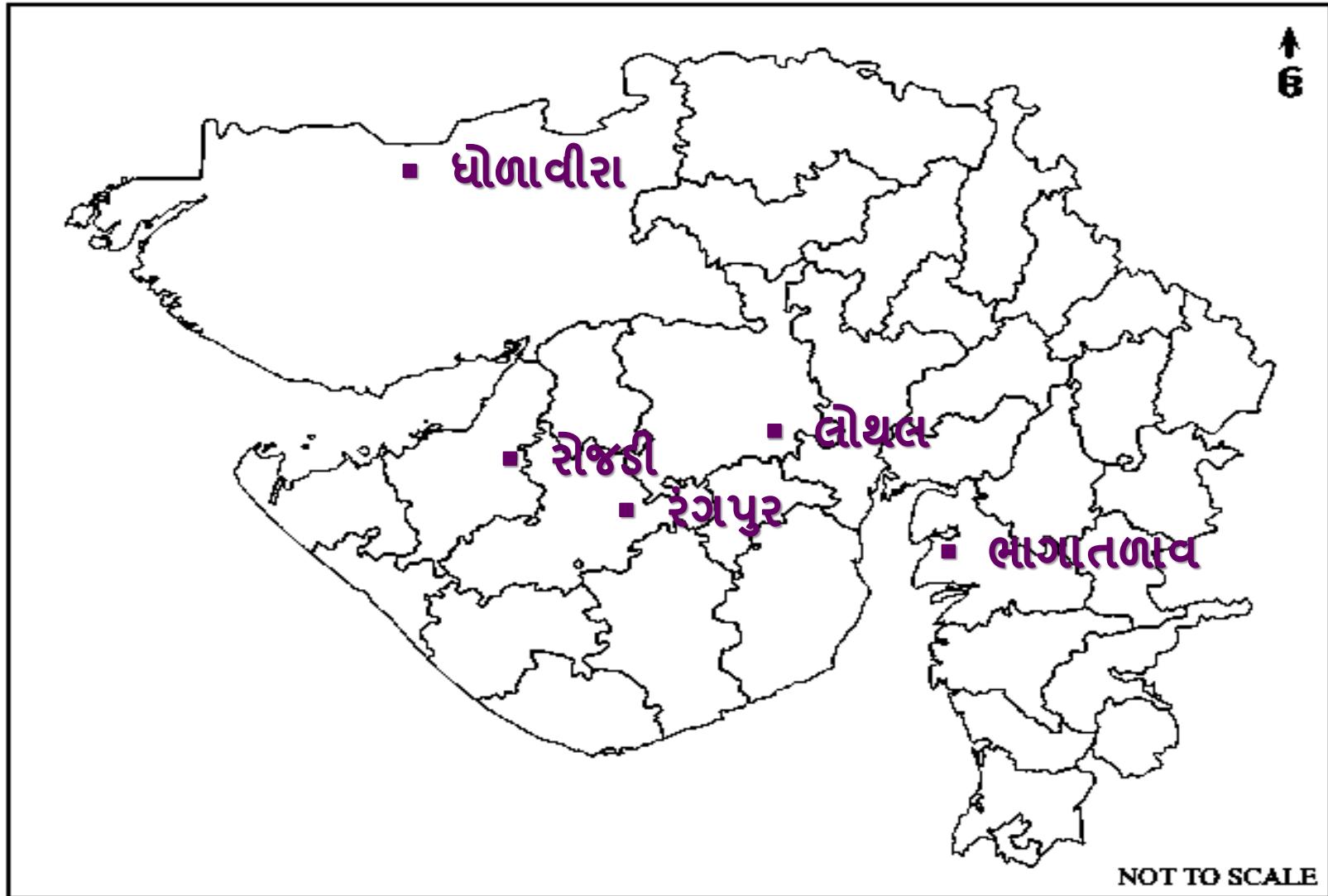
5. ઋગ્વૈદમાં સામાજિક જીવન વિશે કઈ બાબતો જાણવા મળે છે? ટ્રંકમાં લખો.

► ઋગ્વૈદમાંથી મળેલી માહિતી મુજબ એ સમયે સમાજનું એકમ કુટુંબ હતું. સમાજમાં પિતૃપ્રધાન અને સંયુક્ત કુટુંબવ્યવસ્થા હતી. સમાજમાં જ્ઞાતિ કે વર્ણના ભેદભાવ ન હતા. સમાજમાં સૌ સમાન હતાં. ઊંચનીયના ભેદભાવ ન હતા. સમાજમાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન બહુ જ ઊંચું હતું.

સ્ત્રીઓને સહધર્મચારિણી ગણવામાં આવતી. યજમાં તેમની
હજરી જરૂરી મનાતી. સ્ત્રીઓ અભ્યાસ કરી શકતી. એ
સમયની લોપામુક્તા, અપાલા અને ઘોષા જેવી વિદ્ખીઓએ
ઝગવૈદની ઝગવાઓ પણ રચી હતી. આ સમયે કન્યા
પુષ્ટ ઉંમરની થાય ત્યારે જ તેનાં લગ્ન કરવામાં આવતાં.

(B) ગુજરાતના રેખાંકિત નકશામાં નીચેના હડખીયન સભ્યતાનાં સ્થળો દર્શાવો:

- (1) લોથલ
- (2) ધોળાવીરા
- (3) રંગપુર
- (4) રોજડી
- (5) ભાગા તળાવ

6. ટ્રંકનોંધ લખો.

1. લોથલ - એક પ્રાચીન નગર અને બંદર

➢ લોથલ અમદાવાદ જિલ્લામાં ઘોળકા તાલુકામાં ભોગાઓ નઈના કિનારે આવેલ છે. લોથલ પ્રાચીન સમયમાં એક વેપારી બંદર અને ઔદ્યોગિક નગર હતું. લોથલમાં ઈંટોશી બનેલું એક માળખું મળી આવ્યું છે. તેને ધક્કો મારવામાં આવે છે. તે અહીં આવતા વહાણોને લાંગરી ને માલ સામાન ચઢાવવા ઉત્તારવા કર્મ માટે ઉપયોગમાં આવતું હોવાશી માની શકાય. આ ઉપરાંત અહીં વખારો અને મણકા બનાવવાની ફેક્ટરી મળી આવે છે. તેથી કહી શકાય કે લોથલ પ્રાચીન ભારતનું એક પ્રાચીન નગર અને બંદર હશે.

7. સમાચાર પત્રો, સામયિકો, શખા પુસ્તકાલય કે ઇન્ટરનેટની મદદથી પ્રાચીન નગરોની વિશેષતા દર્શાવતા ચિત્રો મેળવીને નીચે આપેલ લંબચોરસમાં ચોટાડો.

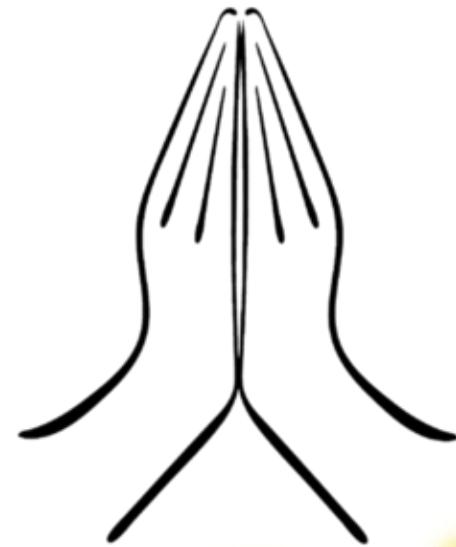
ઉદા. જાહેર સ્નાનાગારનું ચિત્ર, મોહેં-જો-દો

8. તમારા જન્મ પૂર્વે તમારા ગામમાં જે સુવિધાઓ હતી તેના કરતાં આજે કેટલી સુવિધા વધી છે તેની યાદી બનાવવી. શા માટે આ સુવિધાઓ વધી એના વિશે ટ્રેકમાં જણાવો. (વડીલો પાસેથી માહિતી મેળવીને નોંધ લખો)

► પહેલા અમારા ગામના રસ્તાઓ કાચા અને ધુળિયા હતા. હવે પાકી સડકોનું નિર્માણ થયુ છે. પહેલા અમારા ગામમાં શાળા ન હતી. હવે અમારા ગામમાં આધુનિક સુવિધાઓ યુક્ત શાળા છે. પહેલા અમારા ગામમાં સ્ટ્રીટ લાઇટની વ્યવસ્થા ન હતી. હવે છે. પહેલા અમારા ગામના ઘરોમાં પાણી ના નજ નહોતા. હવે નજ પણ છે અને તેમાં પાણી પણ આવે છે. આ બધી સુવિધાઓ અમારા ગામના લોકો ની મહેનત અને સરપંચના પ્રથળોને કારણે શક્ય બની છે.

Thanks

For watching